

**ETT DOKUMENT OM
TIDIG GRUVDRIFT I
BERSBO**
Evert Melefors

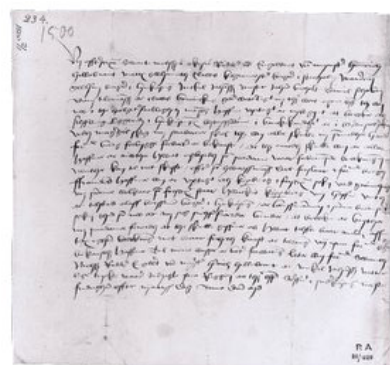
Ett dokument om tidig gruvsdrift i Bersbo

Evert Melefors

Kopparbrytningen i Åtvidaberg med omnejd har gamla anor, men dess äldsta historia är till största delen okänd. Att den säkert förekom redan under 1400-talet verifieras av kungliga privilegiebrev. Kunskapen om själva hanteringen under denna äldsta tid är tyvärr dock knapphändig.

Tidig bolagshandling

Först vid slutet av 1400-talet och i början på 1500-talet får vi veta mera, främst genom en serie intressanta räkenskaper, som ger mycket konkreta detaljer om det småskaliga hyttebruk som drevs av herremannen, riksrådet Johan Bese på Herrsäter i Värna socken (död 1505). Här skall särskilt presenteras det dokument som kanske är upprinnelsen till den senare så blomstrande gruvsdriften vid Bersbo och som hör samman med räkenskaperna. Här dokumenteras en överenskommelse mellan enskilda personer om att starta gruvsdrift på den plats där kopparbrytning senare skedde i stor skala, nämligen nära Bersbo i Värna socken.

Troligen en av de äldsta bolagshandlingarna i Sverige. Koncept 234 i Sturearkivet, daterat 3/1 1500 i Söderköping. Foto Riksarkivet.

Dokumentet lyder som följer:

Vij effterscreffne Swante nielsson i ekesiø Ridder oc Engelbret van mynster Henrich hillebrant mattis gwlsmeth Claws køgemæster borgare i stocholm Mauricius gwlsmeth borgare j lynköping Mekil jahansson Mester jahan bocholt Daniel schoben Adam tilemansson oc claws boninck gøre witterliget meth thette wort opne breff theth wij nw j the hælge trefaalloghetz namøn haffue vptaget oc nybegynt at brwke eth silffberg liggendis i lynköpingx biscopssdøme j banckekindsherad oc i biørnsæter sokn vedh magergøl skog meth saadanæ skæl theth wij allæ skulle meth samnadhæ hand forbenempnde bærg forbygge forbætre oc bekaaste / Oc ther emodh skulle wij oc allæ haffuæ oc niwthæ Hwat opbyrdh som saadane waar forbenempnde brwkingh rænthæ kan til ræt skiffte effter som hwarssmanss deel forslaar i forbenempnde bergh fframdelis haffuæ wy oc vptaget eth koperberg j forscreffne sokn wed grønehøge meth samme wilkaar som forscreffet staar Hwickit kopperberg wij haffue vnth oc tilstad olaff berssman borgare i lynköping oc lænssmannen i samme biørnsæter sokn then som nw ær meth seg sielff fiærdæ bondæ at brwke oc brythæ meth saadanæ forordh at the skulle giffuæ os Hwar tolfte baar malm aff teris eghen brwkning mot waar fuheth kaast oc tærning wij paa forbenempnde berg bekaastheth Haffuæ Til meræ wissæ oc bætre forwariing latæ wy forbempnde Swanthe Nielsson Riddere Engelbret van mynster henrich hillebrant oc Mekil jahansson witterlige trycke waare Jndziple paa Riggen aa thette breff Screffuet i suderkøping næstæ fredaghen effter nyaarss Dag Anno Domini md

Överfört till modernare språk:

Vi efterskrivna Svante Nilsson i Eksjö riddare och Engelbrekt van Mynster, Henrik Hillebrand, Mats Guldsmed, Klas Köksmästare borgare i Stockholm, Mauritius Guldsmed borgare i Linköping, Mekil Jahansson, mästare Jahan Bockholt, Daniel Schoben, Adam Telemansson och Klas Bonink gör vederligt med detta vårt öppna brev, att vi nu i den Heliga Trefaldighets namn ha upptagit och nybegynt att bruka ett silverberg liggandes i Linköpings biskopsdöme i Bankekinds härad och i Björsätters socken vid Magergöl-skogen på sådana villkor att vi alla gemensamt skall bebygga, förbättra och bekosta förutnämnda berg mot att vi alla skall ha och njuta den avkastning som en sådan brukning kan ränta vid rätt fördelning efter vad vars och ens del i det förutnämnda berget förslår till. Dessutom har vi upptagit ett kopparberg i samma socken vid Grönehög på samma villkor som ovan står beskrivet. Detta kopparberg har vi anförtrott och tillstått Oloff Bergsman borgare i Linköping och länsman i samma Björsätters socken, den som nu är, att med sig själv som fjärde man bruka och bryta med sådant förbehåll att de skall ge oss var tolfte bår malm av deras egen brukning mot att vår fogde får sin kost och sitt uppehälle bekostad av oss. Till bekräftelse låter vi förutnämnde Svante Nilsson riddare, Engelbrekt van Mynster, Henrik Hillebrand och Mekil Jahansson trycka våra sigill på ryggen av detta brev, som är skrivet i Söderköping nästkommande fredag efter nyårsdagen i Herrens år 1500 [dvs. den 3 januari 1500].

Vi möter här ett dokument, som troligen är en av de allra äldsta bolagshandlingarna i Sverige. Aktörer är fyra stockholmsborgare, varav två är väl kända från andra sammanhang, tillsammans med en borgare från Linköping. Dessutom nämns några andra, som av namnen att döma är av tysk härkomst och med största sannolikhet utvalda och troligen inkallade i landet, därför att de varit kunniga i bergskonst. Som första namn i detta konsortium och beskyddare av företaget finns den inflytelserike och mäktige riddaren Svante Nilsson (Natt och Dag) i Eksjö, densamme som under år 1504 efterträder Sten Sture som riksföreståndare i Sverige. Vid brevets tillkomst är han ännu riksmarsk, men i riksföreståndarens frånvaro rikets främste företrädare. Man vet att brevet är skrivet av herr Svantes skrivare Jakob Andersson. Att vi ännu kan ta del av dess innehåll beror på att det kommit att bevaras som ett koncept (nr 234) i det stora Sturearkivet, som nu finns i Riksarkivet.

Silver- och kopparberg

Utfärdarna av brevet uppger sig i Heliga Trefaldighets namn ha upptagit och påbörjat driften av dels av ett ”silverberg”, dels ett ”kopparberg”, båda i Björsätters socken i Bankekinds härad vid den ännu i dag existerande Magölen, i äldre skrivform Magergöl, invid gruvbyn Bersbo i Värna socken samt vid den strax intill liggande gården Grönehögen, eller Grönehög i Björsätters socken.

Man anger villkoren för malmbrytningen i bästa samförståndsanda; deltagarna skall gemensamt

Medeltida gruvarbetare. Bild Maria Domeij
Åtvidabergs Bruks- och Facitmuseum

bebygga, förbättra och bekosta den och avkastningen eller förräntningen skall fördelas efter vars och ens insats. Man har anställt en fogde, som skall övervaka silvergruvan, men även brytningen av koppar vid Grönhögen. De fyra borgarna i Stockholm är kända i andra sammanhang. Engelbrekt van Münster var på sin tid en uppburen och rik borgare i Stockholm av tyskt ursprung. Genom många notiser i Stockholms stads tänkeböcker från 1490 fram till 1520-talet vet man att han bedrev affärsverksamhet, som gjorde honom förmögen, vilket framgår av bl.a. hans höga skattetaxering. Minst lika känd är näste deltagare, Engelbrekts svärson Henrik Hillebrand, gift med dottern Margareta. Han är också en inflytelserik borgare och affärsman i Stockholm och tillhör de tyska kretsarna där. Under en period är han rådman i staden. Han nämns ofta i tänkeböckerna mellan 1485 och 1527. Mats Guldsmed och Klas Köksmästare tillhörde också det besuttna skiktet i Stockholms borgarvärld. De nämns första gången tillsammans som utfärdare av ett kvittobrev 1489 4/3. Klaus nämns ofta och man tror sig veta att han dör 1511. Om de övriga deltagarna är inget känt, förutom att borgaren i Linköping Mauricius Guldsmed år 1511 en gång nämns som sigillvittne. Ingen av männen med de tyska namnen kan beläggas i svenska arkiv. Troligen har de tillhört Engelbrekts och Henriks tyska affärskontakter.

Bevarade räkenskaper

En smula märkligt är att man i första hand vill leta efter silver. Att man vill bryta koppar är mera förståeligt. Sedan gammalt var trakten allmänt känd för kopparfyndigheter, tidigast genom det privilegiebrev för Ätvidaberg som Erik av Pommern utfärdade år 1413. En serie mindre kända i riksarkivet bevarade räkenskapshandlingar från tiden omkring 1500, knutna till riksrådet Johan Stensson Bese på Herrsäter i Värna socken och hans arvingar, ger vid handen att kopparmalm redan då bryts och bränns i hyttor på flera håll i trakten. I dessa räkenskaper nämns bl.a. Magölen och Grönhög. Av allt att döma har man inte funnit silver, men däremot koppar.

Lämningar efter en hyttplats vid sjön Djupgällen mellan Bersbo och Ätvidaberg. Foto Roy Andersson

När det gäller brevet stipulationer om kopparbrytningen är dokumentet tyvärr inte så upplysande som man skulle ha önskat. Det verkar dock som om kopparberget vid Grönhög redan har börjat exploateras. Kopparbrytningen anförtros, i någon slags entreprenadform, åt flera personer, först och främst till en Olof Bergsman, en av namnet att döma sakkunnig borgare i Linköping, och till ”länsmannen i samme biörnsäter sokn then som nu är medh seg sielff fiärde bondä”. Under medeltiden avses med länsman en konungens ämbetsman eller tillsyningsman i varje härad. Vem som här avses anges inte; uttrycket ”den som nu är” antyder väl närmast att man vill ha medverkan av en person i ämbetsställning, där vederbörandes namn är mindre viktigt.

Uppenbarligen har denne varit bosatt i Björsätters socken och sannolikt svarat för Bankekinds härad. Bestämmelsen går emellertid ut på att denne länsman tillsammans med tre andra (själv fjärde) av honom utvalda skall handha gruvdriften. De förpliktigas att avsätta var tolfte bår malm till lön åt den fogde som konsortiet tillsatt.

Dokumentet är på sedvanligt sätt beseglat av Svante Nilsson, Engelbrekt och Henrik samt Mekil Jahanson, vilka alltså befunnit sig i Söderköping fredagen efter nyår år 1500.

Sambandet mellan de ovan nämnda räkenskaperna och detta bolagsbrev är inte fullt klart, men av dessa räkenskaper framgår, att kopparmalm brutits i Åtvidstrakten under slutet av 1400-talet och början av 1500-talet. Även i dessa skymtar en Engelbrekt på vars vägnar man betalar saker. Av allt att döma är det fråga om Engelbrekt van Münster, även om bara hans förnamn brukas. Detta och mycket annat framgår av de intressanta räkenskaperna, som förtjänar att utges som ett bidrag till kännedomen om Åtvidstraktens äldsta kopparbrytning och tillika lokalhistoria.

Evert Melefors är docent i nordiska språk och f.d. universitetslektor i Umeå.

Referenser

Carlsson G, Bese. I *Svenskt biografiskt lexikon. Band 4.*

Helmfrid B, *Åtvidaberg. Kopparen. Baroniet. Industrierna.* 1955

Riksarkivet, Sturesamlingen.

Sveriges medeltida personnamn. Samlingar. Språk och folkminnesinstitutet (SOFI) Uppsala.